

FRIEDRICH JUDIT

Török Gyöngyi: Gótikus szárnyas- oltárok a középkori Magyarországon

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS
A MAGYAR NEMZETI GALÉRIÁBAN

Kossuth Kiadó–Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2005. 144 old., 5990 Ft

A Rados Jenő, Radocsay Dénes, Aggházy Mária és Kampis Antal által fémjelzett korpuszok mellé a közelmúltban újabb kötet kerülhetett a magyarországi szárnyas oltárok kutatásában és sorsában érdekelt olvasó könyvespolcára. A szakmai közönség régóta várt Török Gyöngyi összefoglaló kötetének megjelenésére, de a vonzó kivitelű, színes képekben bővelkedő könyv az albumok között is otthon érzi magát, így a művészetkedvelők érdeklődésére is minden bizonnyal számot tarthat.

A szárnyas oltár fogalmával, jelenségével kapcsolatos nemzetközi szakirodalom mára olyan szerteágazó, hogy megalapozott összefoglalásával hiába próbálnánk egy rövid bevezetőben. A különböző katalógusok, területi és tipológiai összefoglalások, alapos részlet- és esettanulmányok nagy száma ellenére alapvető kérdések várnak még megnyugtató válaszra. Nem sikerült egyelőre a szárnyas oltár tipológiai fejlődésének útját, állomásait világosan vázolni, illetve a típus eredetével és kialakulásával kapcsolatos különböző nézeteket közös nevezőre, a vitákat elfogadott döntésre juttatni. Nem egyértelmű a szárnyas oltár liturgiai használatával

kapcsolatos szokások kérdése sem. Az oltár – pontosabban a retábulum – szárnyainak nyitható-csukható voltára utaló, a szakirodalomban általánosan használt „ünnepi”, illetve „hétköznapi oldal” kifejezések valójában igazságtalanul leegyszerűsítik a funkcióval kapcsolatos összefüggéseket, e megnevezések folyamatos használata szinte már feledteti az idevágó részletkutatások hiányosságát. A tisztázáshoz az írott források feldolgozására és összefoglalására lenne szükség, esettanulmányokra, amelyek feltehetően területenként némileg változó képet mutatnának, és nem vezetnének általánosítható szabály meghatározásához.

A témában kétségkívül vezető helyet elfoglaló német kutatáshoz képest a magyar kutatás viszonylagos elmaradásai részben valóban a fellelhető források gyakran emlegetett gyér voltának tudhatók be. Másrészt el kell ismernünk, hogy jelentős hátrányban vagyunk még a fennmaradt írásos adatok feldolgozásában is, a középkori magyar királyság területéről ránk maradt emlékek pontos feltérképezése, inventarizációja hiányos, a nemzetközi kutatásban már általánosan használt különböző fotótechnikai eljárások, technika- és anyagvizsgálatok alkalmazása pedig kimondottan gyermekcipőben jár. Pedig a középkori Magyarország szárnyas oltárai iránti érdeklődés több mint százéves múltra tekint vissza: a kezdeteket a mára szinte legendássá vált Ipolyi Arnold, Pulszky Károly, Divald Kornél, Orbán Balázs, Victor Roth és mások gyűjtőmunkája képviselte. Úti jegyzeteik, leírásaik, részlettanulmányaik és összefoglalásaik, akárcsak a kortárs szász történészek és lelkesek írásai, nyilván ösztönözték az ebben az időszakban kialakuló gyűjtőkedvet is. Az ő munkásságukra is utaló, rövid méltatással indul – elsősorban Jankovich Miklósnak a Nemzeti Múzeum gyűjteményét megalapozó mecénási és gyűjtőtevékenységét, valamint Divald Kornél következetes topográfiai munkáját kiemelve – Török Gyöngyi könyve is (5. old.).

Rados Jenő 1938-ban megjelent összefoglalása a magyar oltárokról, Genthon István „régí magyar festő-

művészettel” foglalkozó írása, Kampis Antal középkori magyarországi faszobrászatot elemző 1940-es könyve, Aggházy Mária hasonló témájú, *Régi magyarországi faszobrok* címmel magyar és német nyelven is megjelent 1958-as elemzése, majd Radocsay Dénes mindmáig kézikönyvként használatos, 1955-ben megjelent magyarországi táblakép-, valamint 1967-ben közzétett magyarországi faszobor-korpusza alkotják nagyjából a témával foglalkozó magyar szakirodalom csontvázát. Radocsay a számára – közvetlenül vagy közvetve, esetleg csak hírből – ismert összes tábla-kép és faszobor feldolgozására vállalkozott, a hatalmas összegyűjtött anyagot hosszú rendszerező tanulmánnyal látta el. Munkája olyan stílusösszefüggéseket és műhelykapcsolatokat körvonalazott, amelyek nagy része máig rögződött a szakirodalomban. Genthon, Kampis és Aggházy a teljesség igénye nélkül ugyan, de jól meghatározott szempontok szerint válogatva nyújtott jellemző összképet a témáról. (A legutóbbi évtizedek részletkutatásai (Török Gyöngyi, Végh János, Kerny Terézia, Eisler János, Poszler Györgyi, Ivan Gerát, Mojzer Miklós, Urbach Zsuzsa, Endrődy Gábor és mások tanulmányai) megkezdték – egyelőre jobbra csak a felvidéki emlékekre vonatkozóan – a még hiányzó alapok megépítését, részben cáfolva, sok esetben viszont adatok sorával támasztva alá az összefoglaló munkák és korpuszok általános megállapításait.

Török Gyöngyi címválasztása első pillantásra azt a benyomást kelti, hogy az elődök hagyományait követve, a középkori Magyarország gótikus szárnyas oltárainak átfogó bemutatására vállalkozott. A kötet nyitóoldalon megjelenő alcím, *Allandó kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában*, azonban tisztázza, hogy nem újabb összefoglaló korpusz született, hanem a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Osztályának főmuzeológusa, az itt őrzött táblakép-, faszobor- és szárnyasoltár-állomány kurátora a hosszú évek óta kezelésében levő gyűjtemény bemutatásával járul hozzá a magyar királyság területén fennmaradt szárnyas oltárokról eddig kialakított képhez. Török Gyöngyi kutatásai az el-

múlt évtizedek folyamán a magyar szárnyas oltárok történetének feltárására koncentráltak, számos, a témával foglalkozó publikációja ismertette nemcsak a magyar, de a nemzetközi közönségnek is a gótikus szárnyas oltárok magyarországi példáit. Írásiban közölt fölvetéseinek, kutatásainak és eredményeinek tömör összegzését tartalmazza a most közreadott kötet.

Aki e könyvet az ismert kategóriák valamelyikébe szeretné besorolni, nehéz helyzetben van. A 23 oldalas bevezető tanulmányból, 81 egész oldalas színes képből és 22 oldalas „checklist” típusú katalógusból álló kötet ugyanis nem a Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében őrzött táblaképek és faszobrok teljes katalógusa; szempontjai eltérnek a gyűjteményi és a szakcatalogus kritériumaitól, formátuma pedig arra utal, hogy nem is egyszerű kiállítási vezetőről van szó. Olyan kedvcsináló válogatás, amely csodálatos kivitelének köszönhetően talán azt is becsalogatja a Budavári Palota „D” épületének földszinti teremébe, illetve az egykori trónterembe, akit ilyesmi korábban nem érdekelt. (Feltétlenül megemlítendő ebben a kontextusban a Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményeinek máig leginkább használt bemutatása és egyúttal vezetője – Mojzer Miklós (szerk.): *A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei*. Corvina, Bp., 1984. –, amely az 1984-ben megnyílt állandó kiállításához kapcsolódva nyújtott reprezentatív válogatást – szakmai igényvel, de a nagyközönséghez is szólva.)

A bevezető tanulmány néhány soros gyűjteménytörténettel indul. Janovich és Divald gyűjtéséig visszanyúlva kíséri figyelemmel, hogyan kerültek át a Magyar Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum, valamint az Iparművészeti Múzeum első kiállításain látható gótikus táblaképek, faszobrok vagy teljes szárnyas oltárok az 1970-es évek folyamán a Magyar Nemzeti Galériába, ahol 1979 végén nyílt meg a XIV. század faszobrászatát és a XV. század oltárművészetét bemutató állandó kiállítás.

Ezután a magyar oltár fejlődésének tipológiai és stilisztikai állomásait követi nagy lépésekben, a XIV. század-

tól a XVI. század húszas éveire, elsősorban a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található példák, melyeket kiegészít néhány, a magyar oltártörténet szempontjából igen jelentős, de máshol őrzött darab említésével.

A szárnyas oltár típusainak kialakulását összegző mondatok után kezdetét veszi a gyűjtemény darabjainak bemutatása, elsőként a kisméretű, talán magánáhitatot szolgáló, ereklyetartó oltárok XIV. századi típusát képviselő, a kassai domonkos kolostorból származó „oltárka” két, a Magyar Nemzeti Galériában őrzött szárnyáé. A rövid elemzésben az oltár eredeti szerkezetéről, máig fennmaradt középrészéről nem esik szó, ám az idevágó 1. számú kép rekonstruálja az oltár egykori, teljes állapotát. Erdemes lett volna a kép feliratában megjegyezni, hogy az itt látható középrészt jelenleg a kassai múzeum őrzi (Východoslovenské múzeum v Koscíach, ltsz. S-2397).

A Kolozsvári Tamás garamszentbenedeki oltárának említésével bevezetett lány stílus illusztrálására a Galéria gyűjteményéből – minden bizonnyal viszonylagos épségére való tekintettel – a trencsényi házi oltárt választotta ki a szerző, hozzátéve, hogy az a stílus kései, az 1440-es évekből ismert formai jegyeit viseli magán. Talán töredékes volta – esetleg a bécsi festészethez való szoros kötődése – miatt maradt ki a lány stílust a Nemzeti Galéria gyűjteményében talán legmagasabb színvonalon képviselő, úgynevezett Maria Gravidia tábla, amely eredetileg egy nagyobb méretű Mária-oltár része lehetett (ltsz. 52.656). Hasonlóan kiemelkedő minőségű mű e korból két, 1410–20 körül keletkezett szobor, Szent Dorottya és Szent Katalin a Gömör megyei Barka templomából. Talán azért nem kerültek említésre, mert az oltárról, amelyhez tartozhattak, semmilyen információk nincsen (ltsz. 52.653 és 99.10.M); a szobrokkal és feltételezett eredeti elhelyezésükkel újabban Verő Mária foglalkozik a *Sigismundus. Rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában* című kiállítási katalógus lapjain. Félő, hogy csupán a trencsényi házi oltár alapján az olvasó kissé félrevezető képet kap a Régi Magyar Gyűj-

temény lány stílusú emlékeiről.

A század második felét két liptószentmáriai és egy liptószentandrásai oltár említése képviseli, majd valamivel hosszabb, a donátor kilétére és egyes ikonográfiai részletekre is kitérő elemzés jut a mosóczi Szentháromság-oltárnak. A periódus egyik legjelentősebb, színvonalában és méreteiben is kiemelkedő példaként kerül szóba a kassai Szent Erzsébet-templom főoltára, amelynek a szekrényt keretező szobrai közül való – a szerző feltételezése szerint – két, a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében őrzött, egyházyatyaikat ábrázoló szobor (9. old.). A témában járatos olvasó számára egyértelmű lehet, pontosan melyik két szoborról van szó (Szent Jeromos és Szent Gergely, ltsz. 7183, 55.880.), a szövegben sem leltári szám, sem fénykép nem pontosítja a feltételezést.

A Felvidékről származó XV. századi szárnyas oltárok mennyisége és jellege is jól érzékelteti, hogy a megnövekedett igényeknek köszönhetően a műhelyekben ebben az időszakban már megindult a sorozatgyártás. A kivitelezés technikai kérdéseire rávilágító, a munkaszervezésre és a munkamegosztásra utaló általános, a szakirodalomban gyakran közölt megállapításokat a gyűjtemény egyes darabjain tett technikai megfigyelések, vizsgálati eredmények felvillantásával színesíti a szerző. A Magyar Nemzeti Galériában az elmúlt évtizedekben végzett alapos restaurátori megfigyelések, feltárások, a magyar művésztörténeti kutatásban akkortájt még újdonságnak számító infrakamerás vizsgálatok szükségességének hangsúlyozása, kivitelezésének megszervezése Török Gyöngyi érdeme. A kötet lapjain bemutatott megfigyelések – a kisszebeni Angyali üdvözet-oltáron a domborművek elhelyezését segítő, a kész állapotban eltakart feliratok, a szintén kisszebeni Szent Anna-oltár szekrényének alsó deszkáján megfigyelt szerkesztési vonal, az infrakamerás vizsgálatok során észlelt kompozicionális vagy akár ikonográfiai módosítások – mind olyan érdekfeszítő és alapvető, a középkori mesterek működését, munkamódszereit megvilágító megfigyelések, amelyek alkalomadtán a jelenleginél lényege-

sen bővebb, szisztematikusabb tárgyalást érdemelnének.

A bevezetőben a jánosréti Szent Miklós-főoltár, a cserényi Szent Márton-oltár, a jánosréti Passió-oltár és a berki Mária Magdolna mennybevitelle-oltár képviseli a XV. század utolsó két évtizedének oltárprodukciónak. A XVI. századi alkotások sorában a jelentőségéhez mért kiemelt helyet, az aktuális tisztítási, restaurálási munkákra is kiterő elemzést kap a kisszebeni Keresztelő Szent János-főoltár. Ugyancsak az átlagosnál alaposabb méltatásban részesülnek MS mester egykori selmecebányai oltárának szétzóródott táblái, amelyek közül csak a Mária és Erzsébet találkozását ábrázoló festmény van a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében. A korábbi gótikus szerkezetet reneszánsz elemekkel ötvöző emlékek közül két leibici oltár, a lipótszentandrási Szent András-oltár és a Lőcsei Pál mester hatását mutató – korábban a technikai érdekességeknél már szóba hozott – kisszebeni Angyal üdvözlés- és Szent Anna-oltár kerül említésre.

Kissé aránytalanak érezhetjük a válogatást abból a szempontból, hogy a Felvidék oltárainak hosszú sorát nem követik a Dunántúl művészeti produkcióját képviselő jelentős oltártörödékek, mint amilyenek – többek között – a felsőlendvai (ltsz. 8125., 8126., 8127., 8128.) vagy a nagytótlaki (ltsz. 180., 182.) táblák.

Az erdélyi szárnyas oltárok közül három, viszonylag épen fennmaradt oltár kapott helyet – a csikmenasági, a csikszentléleki és a csiksomlyói –, a gyűjtemény többi erdélyi darabja nyilván töredékes volta miatt nem kerül szóba. Nemcsak a Nemzeti Galéria erdélyi anyagának (a felvidéki gyűjteményéhez képest) szerény mennyisége az oka annak, hogy a tanulmánynak csupán utolsó másfél oldala foglalkozik az erdélyi szárnyas oltárokkal. A téma ismeretében ugyanis meglehetősen csehül állunk, még a magyarországi szárnyasoltárkutatás általános helyzetéhez képest is. Ezzel az elmaradással magyarázható talán a könyvben szereplő téves adat, hogy a bécsi tanultságú Johannes Schirmer 1522 és 1526 között Csikmenaságon lett volna plébános

(23. old.). A brassói származású Schirmer a források tanúsága szerint a Brassó melletti Hőltövény plébánosa volt az említett időszakban. (Személyét, működését érinti Gernot Nussbächer két cikke, valamint Tonk Sándornak az erdélyiek egyetemjárását összegző könyve.) Az adat félreértelmezéséhez hozzájárulhatott, hogy a könyv 144. oldalán található helységnév-konkordancia Csikmenaság német neveként Heldsdorfot (Hőltövény német nevét) tünteti fel. (Csikmenaságnak tudomásom szerint nincs német elnevezése.) A két falu összetévesztése talán összefügg a menasági oltár Orbán Balázs által említett legendájával: „Közepén (a somlyóihoz hasonló) aranyozott Mária-szobor van, melyet a hagyományok szerint Hőltövényben (barczasági szász falu) a reformációkor kidobtak a szászok, de egy potyandi szekeres ott menvén el, a szobor megszólalt, hogy »Vigy magaddal«. Ő haza is hozta s oda helyezé az oltárnak szép metszvények- és szobrocskák ékítette fülkéjébe.” Bár Johannes Schirmer tevékenységével nem a menasági, hanem talán a hőltövényi oltár hozható kapcsolatba, kétségkívül alapvető, az eddigi elképzeléseket lényegesen átalakító újdonság Török Gyöngyi felismerése, hogy a csikmenasági oltár szekrényén olvasható 1543-as dátum hitelessége kérdéses, az oltár inkább az 1520-as évekre datálható. Erre utal az oltár tábláinak stílusa, s ezt támasztják alá erdélyi műhelykapcsolatai is. Felmerülhet a lehetőség, hogy a negyvenes években némileg átalakították, és ekkor került sor a szekrényfelirat Török Gyöngyi által is említett kiegészítésére, átfestésére. A datálást azonban nem érdemes azzal alátámasztani, hogy „1543-ban Erdélyben már a kálvinizmus széleskörű elterjedéséről tudunk, különösen a magyarok és a székelyek körében” (23. old.).

A kötet második részét a színes képek alkotják, amelyek nemcsak az egyes oltárok szerkezetét, felépítését mutatják be, hanem a kiváló minőségű részletfotók a táblaképek és szobrok stílári jellemzőit is jól illusztrálják.

Az oltárkatalógus a gyűjtemény 26 darabját sorolja fel időrendben. Az egyes tételek az emlék datálását, pontos méreteit, leltári számát, vázlatos

rajzát, az ábrázolások azonosítását és egyes esetekben kisméretű fekete-fehér fotóját, valamint a feliratok átírását tartalmazzák. A táblák és szobrok anyagának, az alkalmazott technikának hagyományosan szintén a katalógustétel részét képező meghatározása, a katalógus előtt olvasható bevezető szövegben jelenik meg, általános formában.

Az oltárok sorát a restaurálásukat elvégző és az infrafelvételeket elkészítő szakemberek névsora követi, a függelék pedig válogatott bibliográfiát, a katalógusban szereplő oltárok időrendi, illetve betűrendes felsorolását és helységnév-konkordanciát tartalmaz.

A kötet, akárcsak Török Gyöngyi számos korábbi tanulmánya, előadása, művészettörténeti elemzése, ismételt tükrözi széles rálátását a magyar és a közép-európai szárnyas oltárok történetére, stíluskapcsolataira és műhelyösszefüggéseire. A Nemzeti Galéria restaurátorműhelyében folyó, Török Gyöngyi által az évek során napról napra és lépésről lépésre nyomon követett restaurátori munka eredményei néhány esetben jelentősen megváltoztatták az egyes műtárgyakról addig alkotott elképzeléseket, illetve alapvető adatokkal egészítették ki a szárnyas oltárok kivitelezésével kapcsolatos ismereteinket. A most megjelent könyv lapjain érződik, hogy csupán megszürt változata egy nagyon gazdag anyagnak, amely nyilván még egy fiók mélyén lapul, és amelynek közreadását türelmetlenül várjuk!

SARKADI NAGY EMESE

Hock Bea: Nemtan és pablikart

LEHETSÉGES ÉRTELMEZÉSI
SZEMPONTOK AZ UTÓBBI MÁSFÉL
ÉVTIZED KÉT MŰVÉSZETI
IRÁNYZATÁHOZ

Praesens, Budapest, 2005. 134 old., 2600 Ft

A könyv címéből is sejthetően nyelvújító igénnyel dolgoz fel két, a kortárs képzőművészet utóbbi évtizedeiben